

DİNLER TARİHİ DİSİPLİNİNİN DİNLERARASI DİYALOGUN TEORİK ÇATISINA KATKILARI

Mustafa ALICI*

THE CONTRIBUTIONS OF THE HISTORY OF RELIGIONS TO THE THEORETICAL FRAMEWORK OF INTERRELIGIOUS DIALOGUE

History of Religions (Religionswissenschaft) is seen today as both interreligious and interdisciplinary academical field because it studies on religious data in their historical process as well as in the point of comparative, phenomenological and anthropological views. History of Religions, from its beginning, promotes on the interreligious cooperations and religious plurality. This article deals with the matters the Historians of Religions have done about interreligious dialogue, and it also deals with the methodological supports to this kind of relationship. By its character, the History of Religions can be considered, in a sense, the discipline of interreligious relationship.

GİRİŞ:

DİNLERARASI DİYALOG KAVRAMI VE ÇAĞDAŞ DİNLER TARİHİ METODOLOJİSİ

Diyalog (Lat. dialogos, Grek. Διαλογος), kelime olarak "karşılıklı sohbet etmek" demektir. Dinlerarası diyalog ise, farklı dinî geleneklere mensup dindarların inançlarını ve düşüncelerini birbirlerine zorla kabul ettirme yolunu seçmeksizin eşitlik, hoşgörü, doğruluk, samimiyet, sevgi ve saygılı bir iyi niyet, barış, açıklık ve hürriyet içinde bir araya geldikleri bir durumdur. Bu olumlu ve yapıcı ortamda taraflar, genel olarak bir meselede "öğrenmek", "anlamak", "bilmek", "tanımak", "dinlemek" ve "belki ortak beşeri değerleri paylaşmak" maksadı taşırlar. Nitekim diyalogun genel olarak sonucu, tarafların karşılıklı konuşabilmelerini, işbirliğine gidebilmelerini, birlikte yaşayabilmelerini ve birbirlerini tecrübe edip hatta uzlaşabilmelerini sağlayabilmesidir¹.

* Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi; mustafaalici@hotmail.com

¹ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, 396; Francis Arinze, *Meeting Other Believers*, Herefordshire 1997, 5; Abdurrahman Küçük, "Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?", *Dinî Araştırmalar*, c. I, sy.1 (1998), 31; Philip H. Hwang, "Interreligious Dialogue: Its Reasons, Attitudes & Necessary Assumptions", *Dialogue & Alliance*, c. III, sy.1 (Spring 1989), 10-12; Leonard Swidler, "The Dialogue Decalogue, Ground Rules for Interreligious Dialogue", *Current Dialogue*, Summer 1983, 6; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta 1999, 368-369; Mariasusai Dhavamony, "The Christian Theology of Interreligious Dialogue", *Studia Missionalia*, c. XCIII (1994), 64; Mustafa Alici, →→

Diyalog, dinlerarası ilişkiler alanına girmeden önce bilhassa batıda bir literal formu olarak teolojik (Justin Martyr, Judah ha- Levi, Ramon Llull, Nicholas Cusano, François de la Mothe le Vayer) ve felsefi (Platon, Cicero, Jean Bodin, David Hume, Ernest Renan, Scheiermacher) açıdan bolca kullanılmıştır². Geçen asrın başlarında ise diyalog, öncelikle metne bağlı olarak dil bilimciler (mesela Rus dilbilimci Mikhail Bakhtin) arasında incelenirken bilhassa iki dünya savaşı arasındaki dönemde insandan insana bir ilişki anlamında felsefi yönden ele alınan (mesela Martin Buber) bir kavrama dönüşmüş, 1950'lerin sonlarından itibaren ise yavaş yavaş dinlerarası yakınlaşmalara ait bir kavram olarak teolojik gündemlere çekilmeye başlamıştır. Böylelikle diyalog, II. Vatikan Konsili (1962-1965) ile birlikte Katolik Kilisesi resmi vesikalarında kilisenin öteki din mensuplarıyla ilişkilerinde emredici, misyon teolojisi açısından ise en önemli parça olarak yerini almıştır. Günümüzde dinlerarası diyalog, gerek Roma Katolik Kilisesi gerekse Dünya Kiliseler Konseyi'nin öncülüğünde öteki din mensuplarının da ortak gayretleriyle sürekli gelişmekte olan bir dinlerarası yakınlaşma formudur³.

Dinlerarası diyalogun çeşitleri, genel olarak entelektüel, pratik ve dinî tecrübe alanlarını kapsayacak şekildedir⁴. Mesela dinlerarası diyaloga girmesi konusunda emredici dokümanlara sahip Roma Katolik Kilisesine göre dinlerarası diyalogun çeşitleri şu şekildedir: Dindarların insan olma karakterlerini ön plana çıkaran ve aile, okul, sosyal ve kültürel ilişkiler, köy toplantıları, iş toplantıları, siyaset ve ticaret gibi konuları kapsayan hayat diyalogu (dialogue of life); dinî normlarla yüklenerek, farklı dinden grupların veya cemiyetlerin işbirliğine girerek insanlığın ilerleme ve gelişmesi için ortak çaba ve işbirliğine girdikleri hareket diyalogu (dialogue of action); din uzmanlarının daha entelektüel boyutta kendi dinleri hakkında görüş alış verişinde bulunup daha derin bir seviyede birbirlerini anladıkları, farklı noktalarını görüp kavradıkları söylev diyalogu (dialogue of discourse); manastır adamlarının veya mistik hayat yaşayan dindarların bir araya gelip meditasyon, dua, tefekkür tecrübelerini veya mistik dünyalarını karşı tarafa aksettirecekleri dini tecrübe diyalogu (dialogue of religious experience)⁵.

Dinler Tarihi (Religionswissenschaft) ise, Alman asıllı Oxford Profesörü Friedrich Max Müller (1823-1900)'in öncülüğünde şekillenen bir disiplin olup, başlangıçta ilk dönemin baskın din teorilerinden yola çıkarak filoloji, mitoloji ve düşünce akımları içinde yoğrulmuş, mukayeseli bir din çalışması olarak algılanmıştır.

→ →

Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Işığında İslâm- Hıristiyan Diyalogu, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, 10.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz; Michel Despland, "Dialogue as a Literary Form Used in Western Inquiries into Religious Diversity", *Unterwegs New Paths in the Study of Religions*, ed. Christoph Kleine, Monika Schimpf München 2004, 149-166.

³ Dinlerarası diyalogun genel tarihçesi konusunda Mustafa Alıcı, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Işığında İslâm-Hıristiyan Diyalogu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 2001, 18-30; Ayrıca hıristiyanların diyalog faaliyetlerinin tarihçesi konusunda a.e., 54-80; Müslümanların diyalog faaliyetlerinin tarihçesi konusunda, a.e., 204-215; ayrıca, Mustafa Köylü, *Dinler Arası Diyalog*, İstanbul 2001, 11-17; bilhassa hıristiyanların dinlerarası diyalog anlayışları için Ali İsmail Güngör, *Vatikan Misyon ve Diyalog*, Ankara 1997, 38-219; Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga- Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyalogu*, Ankara 2001, 27- 73; 177-242.

⁴ Geniş bilgi için Mustafa Alıcı, "Dinlerarası Diyalogun Ana Konuları ve Hedefleri", *EKEV Akademi Dergisi*, say. 16 (Yaz 2003), 1-17.

⁵ Francis Arinze, *Meeting Other Believers*, Herefordshire 1997, 5-7.

Buna bağlı olarak ilk dönemlerde bu disiplin, dinlerin tarihlerini mukayeseli bir şekilde anlatan, dinî metinlerin çeviri ve yorumlarını yapan, o döneme hakim din hakkındaki teorileri sistematize etmeye çalışan bir disiplin olmuştur. Günümüz Dinler Tarihi ise bu anlayıştan çok ilerde olup, özgün tarihsel mukayeseli metodunun yanı sıra fenomenolojik, antropolojik yaklaşımlarla yoğrulmuş çok gelişmiş teorik bileşenlere sahip (composite), daha çok özgün mahalli kurumsal ve yerel kültürel geleneklere ağırlık veren, disiplinler arası bir bilim haline dönüşmüştür. Bu karakteriyle Dinler Tarihi, beşeri ve sosyal bir araştırma alanı olarak her hangi bir dinin iman ikrarını yapmayan, normatif olmayan, aynı zamanda farklı dinî tecrübeleri ele alan, onları dindarlarının kaynaklarına ve anlayışlarına göre yansıtan bir disiplindir⁶.

Günümüz Dinler Tarihi kendi metodolojik çatısını etkileyecek konuları, genel olarak global olaylara göre belirlemede hatta teorik geleceğine yön verecek yeni yaklaşımları, dindarlar tarafından paylaşılan ortak tehlikelere, ortaya çıkan ortak fırsatlara göre belirleme eğilimindedir. Bir bakıma dinlerarası ilişkiler bilimi olan Dinler Tarihi, hem kendi metodolojisini "küresel bir kurgu içinde" değerlendirmek ve kozmik meseleleri yani doğa, insan ve aşkınlıkla uğraşan diğer disiplinlerle yakınlaşmak, hem de dinlerarası ilişkiler konusunda aktif roller üstlenmek istemektedir. Dinler Tarihiçilerine göre disiplinin bu yöndeki gayretlerinin artması genel anlamda dinleri ve diğer disiplinleri de yakından ilgilendirmektedir⁷.

Nitekim dinlerarası diyaloğun adının bile duyulmadığı dönemlerden günümüz diyalog ortamına kadar Dinler Tarihiçiler, dinler ve dindarların biraraya gelmesine yönelik teorik ve pratik bir takım ciddi araştırmalar ve pratik teşebbüsler içine girmişlerdir. Bu makalenin amacı, Dinler Tarihi'nin dinlerarası yaklaşma ve işbirliğinin en somut ifadesi olan dinlerarası diyaloga sağlayabildiği teorik ve metodolojik katkıları sergilemektir. Zira din olgusuna tekil, dinlere çoğul olarak bakan Dinler Tarihi disiplini, kendi teorik perspektifi içinde bir anlamda dünya üzerindeki dinlerin buluşmasını gerçekleştiren bir araştırma alanı olarak, farklı geleneklere mensup dindarların buluşmasını gerçekleştiren bir diğer beşer faaliyeti alanı olan diyaloga sağlayacağı önemli katkılar olacaktır.

Bu bağlamda normatif olmayan bir disiplin olarak Dinler Tarihi'nin dinlerarası diyaloga katkısı, iki boyutlu olarak ele alınabilir:

1. Klasik dönemden günümüze kadar süren dönemde Dinler Tarihiçilerin, dinlerarası yaklaşımlara yönelik bilimsel çabaları gözardı edilmeyecek kadar fazladır. Söz gelişi onlar, dinlerdeki sevgi, saygı, barış, hoşgörü, yardımlaşma gibi konularda dinlerde bulunan referansları sergilemek, hatta bir arada yaşama öğretilerini belirlemek veya dinlerin tek tek tarihsel süreçleri içinde birbirleriyle yakınlaşmaları, birlikte yaşam tecrübeleri, işbirlikleri gibi diyalogu kolaylaştıran unsurları ortaya çıkarmak yolunda oldukça başarılı olmuşlardır. Bir buçuk asırlık Dinler Tarihi geleneği, dindarlar arasındaki farklılıkları başta olmak üzere dinlerin tarihsel süreç içinde meydana getirdikleri karşılıklı yanlış anlamaları, imaj tahriflerini, husumetleri,

⁶ Armin W. Geertz- Russell T. McCutcheon, "The Role of Method and Theory in the IAHR", Perspectives on Method and Theory in The Study of Religion- Adjunct Proceedings of The XVIIth Congress of The International Association for the History of Religions, Mexico City, 1995, ed. Armin W. Geertz- Russell T. McCutcheon, Leiden- Boston-Köln 2000, 5-10.

⁷ Frank Whaling, "Contrast between the Classical and Contemporary Periods", *Contemporary Approaches to the Study of Religion -I*, ed. Frank Whaling, Berlin- New York-Amsterdam 1983, 28.

savaşları mukayeseli olarak inceleyerek nedenlerini objektif olarak değerlendirmiş ve dindarların bir araya gelmesini engelleyen temel konuları ortaya çıkarmaya çaba göstermiştir.

2. Dinler Tarihi'nin çok boyutlu metodolojisi, diyalog sürecine olumlu katkılar sağlayacak bir yapıdadır. Bu noktada, Dinler Tarihi, bilhassa çağdaş yeni mukayeseli yaklaşımı, diğer sosyal bilimlerden istifade eden fenomenolojik yaklaşımı ve çok yeni olarak dindar algısı üzerine bina edilen kognitif teorilerin desteğinde gelişen antropolojik yaklaşımıyla diyalogun genel işleyişine yardımcı olacak güçtedir. Bu genel çerçeveye bakıldığında Dinler Tarihi, diğer din disiplinlerinden çok daha fazla diyaloga teorik destek verebilecektir.

A. DİNLER TARİHÇİLERİN DİNLERARASI YAKINLAŞMALARA YÖNELİK BİLİMSEL ÇABALARI

Dinler Tarihi'nin yaklaşık bir buçuk asırlık tarihine hızlıca bir seyir yaptığımızda bilim adamlarının, bu iki boyuta yönelik verimli araştırmalar yaptıklarını görebiliriz. Nitekim dindarlar arasındaki işbirliklerine yönelik gayretler ve bilimsel çalışmalar, bu disiplinin kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Söz gelişi Dinler Tarihi'nin kurucularından kabul edilen Alman asıllı Oxford Profesörü F. Max Müller (Ö. 1900), din kavramını öncelikle bir bütün olarak ele alır. Onun için en önemli öncül şeydu: "Ebedi ve evrensel sadece tek bir din vardır"⁸. Ona göre bu din, Tabii Din olarak isimlendirilebilir. Tabii Din, diğer bütün dinlerin "alt", "üst" ve "arkasında" durmaktadır ve herkes bu dine mensuptur veya mensup olabilir. Ancak her din, onu kendi fiziki şartlarına uygun hale dönüştürmüştür. Böylece dindarların elinde bulunan din, Fiziki Din olarak isimlendirilebilir. Müller'e göre semanın altında yaşayan tüm insanların dine yönelik beşeri hisleri ortaktır ve tüm dinler, Tek İlahi Varlığın hem tabiat içindeki hem de insanın içsel benliğindeki mevcudiyetine anlamlar vermeye yönelik değişik ama ortak beşer çabalarıdır⁹.

Sonuçta Müller'e göre Dinler Tarihi, dinler arasındaki mevcut birliğe delillerle işaret etmektedir; mesela bu disiplin, dinlerdeki tüm farklı adlandırmalarının altında tabiat içinde Tek bir Tanrı'nın var olduğunu bize ispat etmektedir. Öyle ki ona göre beşer dillerinin icat ettiği tüm isimler dinlerarası yardımlaşma olmazsa, anlaşılma açısından noksan kalacaktır. Dinlerde "Ben, Ben Olan Ben'im"¹⁰ sözü daima aşikar olarak ortada bulunmaktadır. Bunun Vedanta Sakkid-ananda'da karşılığı Var olan, Bilen ve takdis edilmiş olan Ben şeklindedir¹¹.

Hatta Müller daha da ileri giderek dinlerin birliğini ve birleşmesini savunur: Özellikle dinin kaynağına dair verdiği bir konferansında Müller, tüm dünya dinleri ve teolojilerini kucaklayan yeni bir din beklentisi içine girer¹². Ona göre bu din, tıpkı Vedalar, Eski Ahit, Yeni Ahit, Kur'an-ı Kerim gibi kutsal metinlere sahip olan veya her hangi bir kutsal kitaba sahip olmayan insanlarda ortak duygu olarak bulunabilen ve

⁸ Friedrich Heiler, "Dinlerin İşbirliğinin Yol Açıcısı Olarak Dinler Tarihi", *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, 166.

⁹ http://www.here-now4u.de/eng/theosophy_or_panthemism_friedr.htm#12 (20/03/2004).

¹⁰ Müller, burada Çıkış 3/14'e atıfta bulunmaktadır.

¹¹ Philip H. Ashpy, "The History of Religions and The Study of Hinduism", *The History of Religions- Essays on the Problem of Understanding*, ed. Jowachim Wach, Mircea Eliade, Joseph M. Kitagawa ve diğer., Chicago- London 1967, 143.

¹² Max Müller, *Biographical Essays*, 143'den naklen <http://www.yrec.org/mueller.html>

tek bir Tanrı inancı üzerine kurulan, yeni bir dindir. Dinlerde bulunan Aşkın Varlığa yönelik ortak inanç birliği, ona göre, tarihsel dinlerin mukayeseli çalışılmasının bize öğreteceği pek çok dersten sadece biridir¹³.

Norveçli Dinler Tarihçi William Brede Kristensen (Ö. 1953) ise dinlerin zahiri farklılıklarının nedenlerini aramaktadır. Ona göre, gözlemlenebilen tüm olguların, her dinde ortaya çıkması beklenmemelidir. Mesela çok bilinen kavramlar olarak Tanrı, ruh ve ölümsüzlük üçlemesinin her yerde bulunmasını bekleyemeyiz. Tanrı kavramını ele aldığımızda onun Budizm içinde bir anlam ifade etmediğini fark ederiz. Bu anlamda dinlerde müşterek unsur arama işi, her dine uygulandığında muğlak kalabilmektedir. Sonuçta Kristensen'e göre fiziki yapı farklılık ve yabancılıklar bir kenara konur, dinî unsurların özü öğrenilirse dinleri birbirinden uzaklaştıran yabancılık ortadan kalkacak ve içimizde yansımaları olan ortak duygular ve bakışlarla dinler özdeşleşebilecek, dinler arasındaki müştereklik, işte bu anda belirginleşecektir. Hatta böyle bir yaklaşımla dinî fikirler ve pratiklerin gerçek anlamları da kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu yaklaşım tarzı, ona göre daha derin bir bakış olup bununla her şeyin müşterek özü anlaşılabilir. Ancak bunun için dindarın anladığı anlamlara doğru yönelmemiz de şarttır¹⁴.

Din Fenomenolojisi'nin öncülerinden Hollandalı Dinler Tarihçi Gerardus van der Leeuw (Ö. 1950), dinlerin birlikteliklerini öz-tezahür ayırımına bağlı kalarak açıklamaya çalışır. Ona göre sathi tezahürler hariç dinler, temel özleri bağlamında ortak hareket ederler. Leeuw, klasik Dinler Tarihi'ne ait din teorilerinin inkar edilemeyeceğini en azından şimdilik buna yeterli sebep bulunmadığını ileri sürmektedir. Ona göre temel prensibimiz, dinlerin içinde, dinlerin özlerinde tek bir din olgusunun sorgulanamaz olarak bulunduğuudur. Ancak buna yapılan itirazların başında her dinin kendine özgü bir din anlayışına sahip olduğu fikri gelir¹⁵.

Neticede Leeuw, detayları farklı olsa da amaç ve özleri bakımından dinlerin birleştiğini ve bu yönüyle gizli bir dinler birliği mihveri oluşturduklarını belirtir. Ona göre bu mihvere hizmet eden bir etken de dinlerin amaç birliğidir; tüm dinler, insanlığın kurtuluşunu sağlamak için vardır. Bu kurtuluş, her dinde farklı bir boyuta vurgu ile hayatın gelişmesi veya iyileşmesi, veya güzelleşmesi veya genişlemesi veya yenilenmesi veya derinleşmesi şeklinde olabilir. Yine bazı geleneklerde bu kurtuluş, tamamıyla yeni bir hayatı, geçmiş örneklerin değerini azaltmayı ve başka bir hayatın yeniden yaratılışla tazelenmesini ifade edebilir. Leeuw, her dinin, öz bakımından kurtuluş merkezli ve kurtuluş dini olduğunu ileri sürmektedir¹⁶.

Klasik Dinler Tarihi'nde Kutsal (Das Heilige) adlı ünlü eseriyle Aşkın Varlığa (Numinous) vurgusuyla tanınan Alman Dinler Tarihçi Rudolf Otto (Ö.1937), çeşitli dinlere mensup dindarların Kutsal'ı ortak beşeri duygularla tecrübe ettiklerini ortaya

¹³ F. Max Müller, *Biographical Essays*, New York 1884, 80-81; Müller, "Lectures on the Origin and Growth of Religion: As Illustrated by the Religions of India", *The Early Sociology of Religion*, ed. Bryan S. Turner, II, Routledge, London 1997, 363-364.

¹⁴ Eric J. Sharpe, "Din Fenomenolojisi", *Batı'da Din Çalışmaları*, Derleyen ve Çeviren, Ömer Mahir Alper, İstanbul 2002, 123.

¹⁵ Gerardus Van Der Leeuw, *Religion in Essence & Manifestation- A Study in Phenomenology*, trans. J. E. Turner, London 1938, 517.

¹⁶ Leeuw, 665.

koymuş ve din kavramını kutsalın beşer tecrübesi olarak tanımlamıştır. Ona göre dünya üzerindeki farklı dinî geleneklere mensup insanlar, "Tamamen Öteki Olan" (Kutsal) Varlığı, gizemli (mysterium), titretici (tremendum) ve büyüleyici (fascinans) olarak, hem rasyonel hem de irrasyonel unsurlarıyla tecrübe ederler. Böylece ona göre tüm dinler ve onların somut ifadeleri, a priori bir din olgusundan tezahür ederler¹⁷.

Otto, teorik anlamda dinlerin birliğini kutsal mihveri altında toplarken aynı zamanda pratik adımlar da atmış ve Dindar İnsanlar Birliği (Religiöser Menschheitsbund) adında farklı dinlere mensup insanları buluşturmak üzere bir cemiyet kurmuştu¹⁸. Cemiyetin hedeflerini gerçekleştirmek için Otto, dindar insanlar arasında siyasi çıkarların ötesinde dinî ve ahlakî değerlere sadık kalarak doğruluk, adalet ve hukukun tesis edilmesini amaçlıyordu. Öyle ki Otto'nun kendi ifadesiyle bu birlik, bir tür kültürel değiş-tokuş olup onun vasıtasıyla, insanlığa ait en şerefli sanat, bilim ve manevi kültürel mirasın karşılıklı paylaşılması ve yorumlanması sağlanabilecektir¹⁹. Nitekim bu birlik 1929'da Genf'de "Dinlerarası Barış Konferansı" ismiyle uluslararası bir toplantı düzenlemişti¹⁹. Aslında Otto, bu cemiyeti kurarak, hem bir bilim adamından beklenen akademik olgunluğu göstermekte, hem de dindar ve açık görüşlü bir kişilik olarak o dönemde buhranların eşiğindeki insanlık adına taşıdığı gelecek kaygılarını somutlaştırmaktadır.

Otto, aynı zamanda Marburg Üniversitesi'nde çeşitli dinlere ait özel dinî sembol, ibadet eşyası veya diğer aparatları sergilemek üzere Religionskundliche Sammlung (Dinî Bilgiler Koleksiyonu) adlı bir dinler arşivi kurmuştur. O, bu arşivi kurarken tüm dinleri ciddiye aldığını ve onların ortak beşeri unsurlar taşıyan kutsalla ilgili tecrübelerini bir hıristiyan olarak değerli bulduğunu göstermek, aynı zamanda dinlerin ayırt edici karakteristiklerine saygılı olduğunu ve böylece en küçük bir ortak paydanın bile (a priori) din olgusunun evrenselliği için yeterli olacağını kanıtlamak istemişti. Sonuçta Otto, her Dinler Tarihinin ajandasında bulunan bir ideal olarak dindarlar arasındaki yakınlaşmaların ve canlı alış-verişlerin gelişmesine önem vermiş bir kişiydi²⁰.

Dinlerarası yakınlaşmalara yönelik Otto'nun bu tür teorik ve pratik çabaları, aynı zamanda öğrencisi olan Alman Dinler Tarihi Friedrich Heiler (Ö. 1967) tarafından da sürdürülmüştür. Heiler, II. Dünya Savaşı sonrası gittikçe gelişen dinlerarası diyalog çabalarına teorik destek verenlerin başında yer alır. O, genel anlamda dinlerarası işbirliğine giden yolun başlıca hazırlayıcısı olarak Dinler Tarihi'ni görmektedir. Ona göre Dinler Tarihi, dinleri tarihsel süreç içinde ele alan bir disiplin olarak aynı zamanda dindarların, tarih içinde karşılıklı yaşadıkları polemikleri, savaşları, antlaşmaları, işbirliklerini veya yardımlaşmalarını, kısacası karşı karşıya gelişlerini veya yan yana gelişlerini de inceleme konusu yapar. Çünkü bu disiplin, dinleri sadece tek tek ele almaz onların "karşılıklı ilişkilerini de" ilgi alanına sokar. Zaten dünya üzerindeki dinleri birer sarmal gibi saran bir ilişkiler yumağı mevcuttur. Söz

¹⁷ Rudolf Otto, *The Idea of Holy- An Inquiry into the Non-Rational Factor in the Idea of the Divine and its Relation to the Rational*, trans. John W. Harvey, London- New York 1958, 8-149.

¹⁸ Bu kuruluş hakkında geniş bilgi için; Gregory Alles, "Rudolf Otto and the Politics of Utopia", *Journal of Religion and Religions*, 21(1991), No. 9, 235-256; ayrıca Ekrem Sarıncıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002, 190.

¹⁹ <http://www.home.zonnet.nl/rudolfotto/Rudolf%20Otto%20Inri/Otto2.html> (20/09/2004)

²⁰ <http://www.home.zonnet.nl/rudolfotto/Rudolf%20Otto%20Inri/Otto2.html> (20/09/2004)

gelişi, Budizm ile Hinduizm arasındaki yakın ilişkiler, Taoizm ile Konfüçyanizm arasında mevcut olan gerginlik ve etkileşimler, Şintoizm ile Zen-Budizm'i arasındaki mücadeleler, Yahudilik- Hıristiyanlık arasındaki çekişmeler ile tarih boyunca inişli çıkışlı çok karmaşık bir seyir izleyen İslam- Hıristiyanlık ilişkileri ve İslam-Yahudilik ilişkileri, günümüz dinlerarası diyalogun tarihsel arkaplanında önemini koruyan temel unsurlardır. Diyalog katılımcısının, karşılaştığı tarafla ilişkileri konusunda en önemli bilimsel kaynaklardan biri Dinler Tarihi olacaktır. Heiler'e göre Dinler Tarihi, müslümanlara karşı hıristiyan haçlı seferlerinin bütün vahşiliklerini veya bazı müslüman hükümdarların hıristiyan halklara yaptığı baskıları tarafsızca aktarmaktadır. Bunun yanında bu disiplin, yüzyıllardır Hz Muhammed'i hilekar ve kötülüğün en büyük örneği olarak gören insafsız hıristiyan zihniyetinin, filolojik ve tarihsel araştırmaların neticesinde yok edildiğini de açıklığa kavuşturacaktır²¹.

Heiler'e göre Dinler Tarihi, sahip olduğu bilimsel yeti vasıtasıyla farklı dinlere mensup insanlar arasında derinleşip kök salan önyargıları bertaraf etmekle, sürekli gelişen dinler arası yakınlıkları teşvik etmektedir. Bir başka deyişle bu disiplin, dinler arasında tarihten gelen yanlış imajları ve önyargıları da ciddi bilimsel yaklaşımlarıyla yıkmayı amaçlamıştır²².

Heiler, Dinler Tarihi'nin dinlerarası yakınlaşmalara sağladığı en önemli tarihsel veriler arasında, bu disiplinin elde ettiği muazzam malzeme zenginliğini sayar. Ona göre Dinler Tarihi, insanoğlunun sahip olduğu dinî-kültürel zenginliklerin adeta sonsuzluk derecesinde olduğunu hayretle izlemektedir. Söz gelişi dinî geleneklerdeki derin dindarlıklar, aleme ve diğer insanlara yönelik sevgi ve saygı dolu mesajları, Dinler Tarihi'nin tarihselliğinin ortaya çıkardığı bu türden zenginliklerdir²³.

Heiler'e göre tarihte görülen dinlerarası ilişkiler, bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Dinler Tarihi, aynı zamanda farklı dinlere mensup insanlar arasında ortaya çıkan olumlu etkileşimleri de gözler önüne serecektir. Söz gelişi, Aydınlanma dönemi filozofları büyük açıklık içinde Çin düşüncesinden etkilenirken, Alman Romantizminin ünlü filozoflarının Hint ve İran düşüncesine hayranlıkları ortadadır. Hatta Dinler Tarihi'nin sayesinde görülmüştür ki Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam başta olmak üzere pek çok büyük dinî gelenekte her türlü tekelçilikten uzak olan ve diğer dinlerde de Tanrı'nın izlerinin bulunduğunu savunan sıradan dindar veya ünlü mistikler ortaya çıkmıştır. Heiler, bunlara örnek olarak Yahudi Hasidikleri, Arap ve Türk Sufileri göstermektedir²⁴.

Sonuçta Heiler, dinlerarası diyalogun temel çatısını dinî geleneklerden gelen verilerle beslemektedir. O, farklı dinler arasında mevcut olan ve dindarlar arasındaki yakınlaşmaları hızlandıracak olan yedi temel benzerlikten bahsetmektedir. Buna göre; 1.Tüm dinlerde Aşkın Varlığın gerçekliği kabul edilir. 2.Bu aşkın gerçek, insanın içinde, kalbindedir. 3.Tüm dinî geleneklerde insanın içinde bulunan en yüksek servet ve en yüksek hakikat, adalet, lütuf ve güzelliştir. 4.İnsana yönelik olarak dinlerin verdiği temel referans, bizzat insandaki sevgidir. 5.İnsandan Tanrı'ya giden yol, her yerde kurbandan geçmektedir. Bu dinlere göre, kurban, dinlerde ferağat, terk, ahlaki

²¹ Friedrich Heiler, "Dinlerin İşbirliğinin Yol Açıcısı Olarak Dinler Tarihi", *Dinler Tarihi Metodoloji Denemeleri*, Ed. ve Çev. Mehmet Aydın, Konya 2003, 157-163.

²² Heiler, 161-164.

²³ Heiler, 162-163.

²⁴ Heiler, 158-161.

terbiye, riyazet, dua veya formel ibadet şeklinde görünebilir. 6. Dinî gelenekler, sadece Tanrı'ya giden yolu değil aynı zamanda kimliği ve dini ne olursa olsun "en yakında olan kişiyi/ komşuyu" sevmeyi öğretir. 7. Sevgi, en yüce Tanrı yoludur²⁵.

Klasik dönem Dinler Tarihi ile çağdaş metodolojik yaklaşımları harmanlamaya çalışan en etkili Dinler Tarihçi, hiç şüphesiz Romen asıllı Amerikalı bilimadamı Mircea Eliade (Ö. 1987)'dir. Eliade, dinlerarası yakınlaşmalara antropolojik açıdan yaklaşır. O, dinî geleneklerde mevcut gizli bir beşeri birliktelikten söz etmektedir. Ona göre insanlar arasında meydana gelecek sıcak yakınlaşmaların neticesinde, insanda fitraten varolan derin insanlık bilgisi ve insanlık birliği gittikçe belirgin hale gelecektir. Eliade'ye göre, günümüz Dinler Tarihi artık çağdaş kültürler arası ilişkilerde önemli roller oynamak üzere tasarlanmaktadır. Öyle ki Dinler Tarihçi, incelemekte olduğu dinî dokümanların mevcut anlamlarını anlamaya çabaladığı sürece "insana ait" çok daha derin bilgilerle karşı karşıya gelecektir. Bu bilgiler, "Yeni Hümanizm" olarak isimlendirilecek dünya çapında bir standart için geliştirilebilir. Hatta ona göre Dinler Tarihçi, insanlar arasında meydana gelecek sıcak yakınlaşmalar için formel açıdan önemli roller üstlenmelidir. Zira tarihsel ve mukayeseli metotlara sahip Dinler Tarihi, bir taraftan geçmişteki tüm kültürel formları kucaklarken öte taraftan insanlığa ait aktüel kültürel formları sosyolojik, ekonomik ve siyasi bağlamlarını ihmal etmeden ele almalı hatta psikoloji, antropoloji, sosyoloji gibi beşeri disiplinlerden istifade ederek çok daha sistematik olarak modern dindar insanın yapısına uygun teoriler üretebilmelidir²⁶. Neticede Eliade'ye göre dinlerarası diyalogun tesisi ve teşvik edilmesi, dindar insanın (homo religiosus) oluşturacağı Yeni Humanizm'in ortaya çıkmasının uygun şartlarından birini teşkil etmektedir²⁷.

Dinlerarası yakınlaşmalara bir önemli teorik katkı da, dinlerin fenomenolojik birliğinde ısrar eden Çağdaş Dinler Tarihçi C. Jouco Bleeker'den gelmiştir. Ona göre dünya üzerinde bir religio perennis, insana mahsus ezeli/ebedi bir tek dindarlık formu bulunmaktadır. Tüm insanlar arasında karşılıklı anlayışı mümkün kılan, onların bir arada bulunmasına yardımcı olan, ortak beşeri düşünce ve duygular, bir bütün olarak bu sistemi oluşturur. İnsanlar, tarihsel tercihlerinden dolayı kültür ve din açısından farklı ortamlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda Dinler Tarihi, dinler arasında tipolojik araştırmalara girerek neyin tipik, eşsiz ve istisnai olduğunu neyin olmadığını aydınlığa kavuşturmalıdır²⁸.

Bleeker, kurumsal bir yapı içinde gelişen bir disiplin olarak Dinler Tarihi'nin gelecekteki görevini diyalog düzleminde şöyle özetler; Dinler Tarihi, teolojinin değil beşeri bilimlerin bir dalıdır ve uluslararası menfaatleri gözetken bir siyaset gütmelidir. Yine Dinler Tarihi öncelikli olarak bu şekilde kültürel vazifesine daha fazla duyarlı olmalıdır. Hatta bu disiplin, dinlere ait meselelere karşı sırtını dönmemeli ve beklenen muhtemel katkısını derhal yapmalıdır. Ona göre bu beklentiler şöyle gerçekleştirilebilir; a. Gerçek bir dinin keyfiyetini tam olarak belirlemekle, b. Dinlerin tiplerini teşhis

²⁵ Heiler, 167-177.

²⁶ Mircea Eliade, *The Quest History and Meaning in Religion*, Chicago -London 1969, 3-9; Eliade, *La Nostalgie des Origines*, Gallimard 1971, 19-20

²⁷ Mircea Eliade, "A New Humanism", *The Insider/ Outsider Problem in the Study of Religion: A Reader*, ed. Russell T. McCutcheon, London -New York 1999, 95-103.

²⁸ *Proceedings of the XIth International Congress of the International Association for the History of Religions*, Claremont, ed. C. J. Bleeker, Leiden 1968, 10.

etmekle veya onların değerlerini belirlemekle veyahut gelecekteki değerini önceden kestirmekle hatta hangi ideolojik unsurlara bağlı olabileceğini araştırmakla, c. Dinin çağdaş ve gelecekteki değerini belirlemekle; yani dinde neyin öze ait neyin ait olmadığını açığa çıkarmakla, d. Dinler arasında sempati ve hoşgörüyü dayalı anlayışı destekleyip geliştirmekle²⁹.

İngiliz asıllı çağdaş Dinler Tarihçi Ninian Smart (Ö. 2001) ise meslektaşlarından bir adım ileri giderek kurgusal bir tarzda kitap yazarak idealindeki dindarlar diyaloğunu gerçekleştirmek istemiştir. Dinlerin Diyaloğu (A Dialogue of Religions) adını verdiği bu eserinde Smart, tiyatral replikler şeklindeki bir diyalog ortamında katılımcılar olarak bir hristiyan, bir müslüman, bir hindu, bir Seylan budistini ve bir Japon budistini konuşturmuştur. Konuşmalar, doğrudan dindarların kaynaklarına dayanılarak hazırlanmış olup sırasıyla Politeizm ve Monoteizm, Yeniden Doğuş ve Kurtuluş, Nirvana ve Mistisizm, Tanrı'ya İbadet, Teslis, Enkarnasyon ve Tarih, İyilik ve Kötülük gibi söz konusu dinlere ait temel fenomenler, diyalog konuları olarak sunulmuştur. Ninian Smart, kitabı yazarken izlediği kişisel tavrını empatiye uygun bulur. Henüz hiçbir resmi dinlerarası diyalog faaliyetinin başlamadığı bir dönemde (1960) hazırlanan bu çalışma, her yönüyle takdire şayandır. O diyalog yaklaşımını, "ötekinin ayakkabılarını giymek" şeklinde ifade etmektedir. Smart'a göre etkili bir diyalog, Doğu ile Batı başta olmak üzere farklı alemleri yakınlaştıracak güçtedir. Bu yüzden o, böyle kurgusal diyalog ortamı yarattığını açıklar³⁰. Smart, diyaloğun neticesini bile hayali kahramanlarının diliyle kaleme alarak, bir anlamda diyaloğun taraflara kazandırdığı yapıcı değişimleri göstermek ister³¹.

Heiler'in yolunu takip eden İngiliz asıllı çağdaş Dinler Tarihçi Michael Pye, Dinler Tarihi'nin dinlerarası diyaloğun yolunu açabileceğini metodolojik açıdan ortaya koymaktadır. Ona göre ilk bakışta dinlerarası diyalog ile Dinler Tarihi arasında bir ilişki kurulamayacağı ve bilhassa Dinler Tarihi'nin bu faaliyetlere karışmaya hakkının olmadığı iması çıkarılabilir. Ancak günümüz Dinler Tarihi'nin sahip olduğu çok boyutlu teorik çerçeve ve metodoloji, onun daha fazla bu konulara kayıtsız kalamayacağı açıkça göstermektedir. Buna ilave olarak Dinler Tarihçi bile, bizzat dindarların içinde bulunduğu çoğulcu atmosferi solumaktadır. Zaten Dinler Tarihi'ne ait bazı teorik perspektifler, dinler arasında meydana gelecek ilerlemelerle uygunluk içinde hatta çok yakın bir ilişkiler içinde olabilirler³².

Pye'a göre Dinler Tarihçiler, din tanımlarını çeşitli kültürlerde mevcut olan geleneklere uygun olarak geliştirirler. Öyle ki bu tanımlar, hem genel din olgusunun morfolojisine hem de tüm dinlerin kavramsal, sübjektif, davranışsal ve sosyal yönlerine uygun olmalıdır. Dinî sistemler veya kültürler, sabit varlıklar değil pek çok sebebe dayalı olarak gelişime ve değişime açık olgulardır. Buradan yola çıkarak diyalog katılımcıları, dinlerin harici etki faktörlerinin yanında bir değişim, yeniden yorumlama ve adapte etme süreçlerinin varlığının bilincinde olabilirler³³.

²⁹ Bleeker, "Future Task of the History of Religions", *Numen International Review for the History of Religions*, 7 (1960), 227-233.

³⁰ Ninian Smart, *A Dialogue of Religions*, London 1960, 13-15.

³¹ Smart, 121-130.

³² Micheal Pye, "The Study of Religions and the Dialogue of Religions (Shūkyōgaku to shūkyōtaiwa)", http://www.uni-marburg.de/religionswissenschaft/journal/mjr/kyoto.html#_edn2 (20.09.2004)

³³ Pye, a.g.m.

Sonuçta Pye, hem Dinler Tarihçilerin hem de dinlerarası faaliyet içinde olanların, çokluk ve çoğulculuk konusunda karşılıklı paylaşacakları veya kendi teorik çatılarını bu karşılıklı alış verişin neticesinde yorumlayacakları pek çok fırsat yakalayabileceklerini ileri sürmektedir. Söz gelişi ona göre, her iki alanın insanları da ortak olarak görecektir ki mevcut beşer kültürü, aslında dinlerin çoğulculuğunu de facto kabul etmektedir. Yine dinleri kendi çokluğu içinde değerlendiren çağdaş Dinler Tarihi, dinler arasında meydana gelecek gelişmeleri sağlıklı bir şekilde değerlendirebilecek teori ve metodolojiye sahiptir. Bunun yanında diyalog katılımcıları da, mukayeseli bir disiplin olarak Dinler Tarihi'nin çok odaklı ve çok kültürlü alanlara dalan yaklaşımından istifade etmeli ve bu bilimin sağladığı objektif ve doğru bilgileri kaynak olarak benimseyerek samimiyet ve açıklık atmosferinde diyaloga girmelidir.

Pye'a göre hem Dinler Tarihi, hem de diyalogun aktörleri, dinlerin çokluğunu bir problem olarak değil beşerin olağan olgularından olarak görüp değerlendirmelidirler. Dinlerin çokluğu meselesi, aynı zamanda dinlerdeki hakikat iddialarının çokluğunu ve geçerliliklerini sorun haline getirebilir. Bir başka deyişle, hem Hıristiyanlık hem de Budizm, aynı zamanda nasıl gerçek olabilirler? sorusu, her iki alanı da ilgilendirebilir. Bu bağlamda, dinlerde hakikat iddiasının mahiyeti konusunda temel çoğulcu çatılar, ancak Dinler Tarihi'nin mukayeseli yaklaşımıyla oluşabilecektir³⁴.

Çağdaş Dinler Tarihçi Eric J. Sharpe ise mukayeseli din bilimi ile dinlerarası diyalog arasındaki ilişkiyi güçlü bir şekilde vurgular. O, Friedrich Heiler'in 1958 IAHR Tokyo Kongresi sırasında verdiği bu konudaki tebliğine atıflarda bulunduktan sonra Dinler Tarihi'yle meşgul olmanın en güçlü ve en makul sebeplerinden biri olarak farklı dinî gelenekler arasındaki iyi ilişkileri geliştirmeyi saymaktadır. Sharpe, klasik dönemde C. P. Tiele, Max Müller, J. G. Frazer ve P. D. Chantepie de la Saussaye'nin 1893 Chicago Dinler Parlamentosu'nu hararetle desteklediklerini aktarır. Ona göre dünyanın büyük dinlerini daha yakın bir anlayış, uyum ve dostluk içinde bir araya getirmek amaç olmalıdır³⁵.

İngiliz Dinler Tarihçi Geofferey Parrinder ise, dinlerin doğaları gereği ortak bir ilişkiye girmeye zaten hazır olduklarını öne sürmektedir. O, dinler arasında meydana gelecek ideal bir ilişkinin kendi özlerinde zaten var olan iyiyi hep beraber desteklemeleri ve zaten bünyelerinde var olan kötüyü karşı hep beraber birleşmeleri esasına dayandığını savunur. Ona göre gerçek diyalog, karşı dinden adamlar kazanmak amacı gütmemelidir; zira bir hıristiyan için doğruluk ve sevgi üzerine bina edilmiş, iyinin hakim olduğu diyaloga uygun bir dünya aynı zamanda Tanrı krallığının kendisidir. Sonuçta dinlerarası yakınlaşmalara ne kadar çok girilirse, din unsurunun, insanları birbirinden ayırmak yerine ortak beşeri noktalar etrafında o kadar fazla birleştirdiği gözlemlenecektir³⁶.

Türkiye Dinler Tarihi Derneği (TÜDTAD) Başkanı Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi perspektifinden yaklaşarak dinlerarası diyaloga neden ihtiyaç duyulduğunu değerlendirmektedir. Diyalogun meşruluğunu tartışmaktan ziyade zaruretine yönelik, yol açıcı nitelikteki makalesiyle Küçük, bu pozitif atmosfer içinde Dinler Tarihi disiplininin günümüzün kültürel hayatında çok önemli bir rol oynamaya davet

³⁴ Pye, a.g.m.

³⁵ Sharpe, 1986, 251-263.

³⁶ Geofferey Parrinder, *Comparative Religion*, London 1976, 103-128.

edildiğini zaten bu disiplinin gelişmesiyle beraber diyaloga duyulan ihtiyacın daha fazla hissedilmeye başladığını belirtmektedir. Ona göre Eski dünyanın, Asya'nın, Uzak Doğunun, Amerika Yerlilerinin, Afrika'nın, Okyanusya adalarının, Avrupa'nın tam anlamıyla anlaşılmasında, tanınmasında ve birbirleriyle yaklaşmasında diyalog etkili bir yoldur. Küçük, diyalogun verimli ve gerçeğe uygun olması için her hangi bir ampirik ve pragmatik ifadeyle sınırlandırılmamasını, her katılımcının kültürünün merkezi değerlerini içermesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim ona göre, günümüz Dinler Tarihi çalışmaları, insanlığa ait her kültürün, zengin bir dinî zeminden beslendiğini her geçen gün ortaya çıkarmaktadır³⁷. Neticede Küçük, dinlerin doğru anlaşılması, doğru yorumlanması ve insanların yararına kullanılması gibi anlayışların oluşmasında Dinler Tarihçileri'ne büyük sorumluluk düştüğünün altını çizer. Zaten Dinler Tarihi, bunları sağlayacak kapasitededir³⁸.

Aslında Türkiye Dinler Tarihi geleneğinde dinlerarası ilişkilere yönelik bilimsel çabaları teşvik edici ve cesaretlendirici bu gibi çabalar, bir gerçeği daha ortaya koymaktadır; teorik açıdan diyalog alanında Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmalar, bütün ciddiyetiyle Türk Dinler Tarihçileri tarafından yürütülmektedir. Öyle ki gerek onlarca bireysel çalışmalarında gerekse dernek çatısı altında Dinler Tarihçiler bu konuda, araştırma, tanımlama, kıyaslama, eleştiri ve kaygıları yoğun bir şekilde Türk kamu oyuna doğru bir şekilde yansıtmaktadırlar. Bilhassa Türkiye Dinler Tarihi Derneği (TÜDTAD), son senelerde organize ettiği sempozyumlarla dinlerarası yaklaşımlara ve diyaloga büyük ilgi duyduğunu göstermektedir³⁹.

Türkiye dışındaki Dinler Tarihçileri de, global anlamda dinlerarası ilişkilere yönelik daha fazla akademik çalışmalar yapmakta veya organizasyonlar düzenlemektedirler. Bunlara somut örnek olarak Dinler Tarihçilere ait bilimsel kurumların diyaloga katkısından söz edilebilir. Küresel, kıtasal, bölgesel ve ülke bazında sayıları kabarık olan bu birlikteliklerin en büyüğü Uluslararası Dinler Tarihi Cemiyeti (IAHR) olup Dinler Tarihçilerine ait bir yapıdır⁴⁰. IAHR, Batılı bilimadamlarının öncülüğünde 1950'de Hollanda, Amsterdam'da kurulmuştur ve öncelikli hedefi, farklı ülke ve dinî geleneklere mensup Dinler Tarihçilerin etkin bir işbirliği içine girmesini desteklemek ve onları birbirlerine yakınlaştırmaktır. IAHR, ülke bazında kurulmuş üye cemiyetle-

³⁷ Abdurrahman Küçük, "Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?", *Dini Araştırmalar*, c. I, sy.1 (1998), 34.

³⁸ Abdurrahman Küçük, "Hıristiyanlıkta Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinlerarası Diyalog", *Dinler Tarihi Araştırmaları-III Hıristiyanlık Dünü Bugünü ve Geleceği*, Ankara 2002, 359-385.

³⁹ Söz gelişi TÜDTAD, 08-09 Kasım 1996'da düzenlediği sempozyumda bir alt konu olarak dinlerarası yaklaşımları da işlemiştir. Sempozyum daha sonra *Dinler Tarihi Araştırmaları I* (Ankara 1998) adıyla yayınlanmıştır. Bu sempozyumda sunulan tebliğler arasında, Ali İhsan Yitik, "Hinduizmin Diğer Dinlere Bakışı", *a.g.e.*, 129-145; Baki Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı", *a.g.e.*, 147-176; Ali İsmail Güngör, "Katolik Kilisesi'nin Çağdaş Misyon Anlayışında Diyalog Kavramı", *a.g.e.*, 177-191 sayılabilir. Dernek, 09-10 Haziran 2001 tarihlerinde Ankara'da düzenlediği sempozyumda da Hıristiyanlık merkezli dinlerarası ilişkilere yer vermiştir. Sunulan tebliğler arasında Abdurrahman Küçük'ün tebliği hemen dikkatimizi çekmektedir; "Hıristiyanlıkta Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinlerarası Diyalog", *Dinler Tarihi Araştırmaları- III Hıristiyanlık Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Ankara 2002, 359-385. Türkiye Dinler Tarihi Derneği'nin dinlerarası ilişkiler konusunda özgün toplantısı 1-2 Kasım 2003 tarihleri arasında *Müslümanların Diğer Din Mensuplarıyla İlişkilerinde Temel Yaklaşımlar* adıyla Ankara'da yapılmış olup İslam ve Diğer Dinlere Genel Bakış, Müslüman Yahudi İlişkileri, Müslüman Hıristiyan İlişkileri, Günümüz Meseleleri ve İslâm, gibi konularda tebliğler sunulmuştur. Sempozyum, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları* (Ankara 2004) adıyla kitaplaştırılmıştır.

⁴⁰ IAHR'nin resmi internet sitesi; www.iahr.dk

rin bilimsel faaliyetlerini ve yerel kùltürlere ait çalışmalar konusunda Dinler Tarihçilerini cesaretlendirmektedir⁴¹. Bu kurum, aynı zamanda beř yıldı bir düzenlediği uluslararası kongrelerle dinlerarası yakınlaşmalar konusunda daha etkin işbirliklerini hızlandırmakta ve teori üretmelerine imkan sağlamaktadır. Söz gelişi 24-30 Mart 2005 tarihleri arasında Japonya'nın başkenti Tokyo'da düzenlenen olan XIX. IAHR Kongresi Japon Dinî Araştırmalar Cemiyeti (Japanese Association for Religious Studies)'nin himayesinde yapılmış olup kongrede açılış sempozyumu olarak Medeniyetler Arasında Din ve Diyalog meselesi seçilmiştir. Kongre sırasında düzenlenecek toplantılarda ele alınması beklenen diğer ana konular ise Din: İhtilaf ve Barış ana ismi altında din-savaş, din şiddet, dinî zulüm, din ve insan hakları, din ve kimlik, medya'da dinî ihtilaf, internette dinî ihtilaf, din ve küreselleşme, din ve göç, din ve terörizm, din ve fundamentalizm, barışla ilgili kutsal kanonlar, şiddetle ilgili kutsal kanonlar, savaş ve barış ilahları şeklinde tespit edilmiřtir⁴².

Bu genel bakıştan sonra Dinler Tarihi disiplinine hakim çağdaş metodolojik yaklaşımların diyalogun teorik çatısına katkılarında söz edebiliriz. Bu çağdaş yaklaşımlar, Yeni Mukayeseci Yaklaşım, Fenomenolojik Yaklaşım ve Antropolojik Yaklaşımdır.

B. ÇAĞDAş MUKAYESECI YAKLAşIM VE DİYALOĞA KATKISI

Mukayeseci yaklaşımıyla Dinler Tarihi, güvenilir ve sağlam bilgi kaynaklarını kategorik tasniflerle yan yana getiren bir disiplin olarak aynı zamanda daha geniş bir kùltürel rol üstlenmiştir. Dinler Tarihi'nin din bilimleri içinde yegane karşılaştırma yapan bir disiplin olduğunu diyalog tarafları da anlamıştır. Söz gelişi, 1999 yılında Marburg şehrinde Budist Hıristiyan diyalog toplantısına katılan taraflar, farklı dinlere ait temel fenomenleri mukayeseli olarak ele almanın şart olduğunu ısrarla vurgulamıřlardır⁴³.

Günümüz Dinler Tarihi'ne etkin olan mukayese yaklaşımı Yeni Mukayesecilik adıyla bilinmekte olup 1990'lardan itibaren bilhassa Kuzey Amerika'da ortaya çıkmış Eliade Sonrası (Post-Eliaden) bir kavramdır⁴⁴. Bu anlayış, klasik dönem mukayese yaklaşımlarını çağdaş din bilimlerine bağlı kalarak yenilemek istemektedir. Bu akıma göre "eski" mukayeseci anlayış fenomenlerin bağlamalarını kopararak onlardan yoksun bir şekilde işlev görmek istemektedir. Bu durumun düzeltilmesi gerekir. Özellikle başvurulması gereken yaklaşımlardan biri olan çağdaş antropoloji, beşeri verilerin mukayesesi konusunda daha mahalli kùltürlere dallanarak yeni ve önemli açılımlar getirmiştir; buna göre her cemiyet – dolayısıyla her yerel kùltür- sadece kendi için yaygın olan bir genelleme prensibi üretir. Buna toplumun "ortak kanaati" denmektedir. Yeni mukayeseciler bu kavramı Dinler Tarihi'ne uygularlar; onlara göre dinleri mukayese ederken geçmişte olduğu gibi sadece farklılık veya benzerliklerden ziyade dindar insanlar arasındaki ortak kanaatler ve ortak değerler de bulunmalı ve bunlara

⁴¹ TÜDTAD, 22 Mayıs 2004 tarihinde IAHR'e üye olmak için başvurmuş olup Mart 2005 'de Tokyo'da yapılacak XIX. genel kongresinde üyeliği onaylanacaktır.

⁴² Kongre ile ilgili geniş bilgi için www.iahr.dk veya www.l.u-tokyo.ac.jp/iahr2005/ (20/05/2004).

⁴³ *Buddhismus und Christentum. Jodo Shinshu und Evangelische Theologie. III. Internationales Rudolf-Otto Symposium am Fachbereich Evangelische Theologie der Philipps-Universität Marburg in Zusammenarbeit mit der Otani-Universität Kyoto*, ed. Michael Pye, Hamburg 2000, 163-164.

⁴⁴ Luther H. Martin "The Post Eliadean Study of Religion and New Comparativism", *Method & Theory in The Study of Religion*, 1-8 (1996) 1-5.

göre mukayese yapılmalıdır⁴⁵. Aslında bu yaklaşım, postmodern görüşlere ve bilhassa yeni tarih felsefelerine ilgi duymaktadır⁴⁶.

Çağdaş Yeni Mukayeseciliğin fikir babalarından ve en önemli savunucularından sayılan Amerikan Dinler Tarihiçi William Paden'e göre geçmiş dönemlerden günümüze kadar insanların ortaya koyduğu mukayese işi, dinleri ve dindar kültürleri anlama sürecinde çözümün parçası değil, ayırıcı ve dışlayıcı bir karakterde olarak sorun yaratıcı unsur olmuştur. Bu bakımdan bu bilim, mukayeseli bir disiplin olduğunu ve kültürler arası ilişkilere ilgi duyduğunu iddia ediyorsa bu yaklaşımı benimsemelidir⁴⁷.

Paden'e göre ortak kanaatleri ortaya çıkarmak için kavramlar incelenirken, seküler, antropolojik mukayesecilikten istifade edilmeli ve daha çok analogik ve farklılığa dayalı ilişkilere odaklanarak sadece benzerlik ve farklılıklarla yetinmemeli, dinler arasında mevcut olan ortak yönler de devreye sokulmalıdır. Paden'in ortak faktörü, mukayesede objelerin farklılıklarını veya benzerliklerini dışlamayan, bir üçüncü faktördür. Ona göre Yeni Mukayesecilik, teolojik olmayan lokal antropolojilere rağbet eden bir yaklaşım olup, dini veriyi, temel bir dini hakikatin tezahürü olarak değil beşeri olaylar olarak görmektedir⁴⁸. Nitekim bu yaklaşımı destekleyen Amerikan Dinler Tarihiçi Luther H. Martin, ortak faktör kavramıyla daha çok insan biyolojisinin zihninin (bilişsel yapısının) ve sosyal kurumlarının oynadığı rollere dikkat çeker ve daha yerel kültürleri merkeze alan bir yaklaşım benimser⁴⁹.

Bu yaklaşımla çağdaş bazı Dinler Tarihiçiler geleneksel mukayese yöntemini sorgulamış ve günümüz çoğulcu ortamına uymadığını düşünerek kendilerini daha fazla sosyal hatta fen bilimlerine yönelmeye mecbur etmişlerdir. Böylece artık onlar, dindar olarak insanoğluna (homosapiens) özgün tür özelliklerine daha fazla ilgi duymakta, bilhassa insandaki biyolojik ve kognitif yapıya daha fazla önem verirlerken aynı zamanda onların sosyal ve tarihsel yapılanmalarına vurgu yapmak istemektedirler. Bunun kaçınılmazlığına işaret eden Martin'e göre din, biyolojik bir varlık olarak insanın yaşadığı bir ortamda, sosyal bir olgu olarak sosyal aktiviteleri birbirine bağlayan bir gerçekliktir. Dindar bile olsa insan, biyolojik şartları ve çok yönlü uygulamaları her yerde aynıdır⁵⁰.

Günümüz Dinler Tarihi'nin bu yaklaşımı, dinlerarası diyalogun mukayese konusunda beklentilerini kendi bağlamında karşılayabilecek güçtedir. Bu katkıları maddelersek; 1. Diyalog sürecinde bir din fenomeninin bağlamlarından koparılmamasını ve böylece tam olarak anlaşılmasını ve tarafların içinde yaşadığı alem hakkında bilinçlenmesini sağlayabilir. 2. Dinler arasındaki ortak değerlerin karşılaştırılmasına yardımcı olur. Böylece bu disiplin, insanları birbirinden uzaklaştırıcı değil bir araya getirici bir nitelikte olduğunu gösterebilir. 3. Bilhassa kültürel değerlere vurgu yaparak onların "yerinden" anlaşılmasını sağlar. Bu bağlamda alt gruplara ait yerel kültürel değerlere ilgi duyarak onların çoğulcu cemiyete uyumlu olmasını sağlar ve bu değerler

⁴⁵ Martin, "Comparison", 46; William E. Paden, "Elements of A New Comparativism" *Method & Theory in The Study of Religion*, 8-1(1996) 5-14.

⁴⁶ Martin, "Comparison", 54.

⁴⁷ Paden, 5-8.

⁴⁸ Paden, "Comparison", 7-8.

⁴⁹ Martin, 55.

⁵⁰ Luther H. Martin, "Comparativism and Sociobiological Theory", *Numen- International Review for the History of Religions*, vol. XLVIII, no: 3 (2001), 290-308.

üzerine bina edilen bir genelleme prensibi üretir. Sonuçta, çoğulcu bir toplumun ortak kanaatlerini ortaya çıkarmaya yardımcı olabilir. 3. Dinlerarası diyalog katılımcıları, birbirleriyle karşılaşırken, tipolojik, etnografik, sosyo fenomenolojik, bilhassa antropolojik prensiplere yoğun olarak ilgi duyabilir ve onları kullanabilirler. 4. Mukayese işinde ortaya çıkan benzerlik, farklılık ve ortak faktörler, öncelikli olarak insan ırkının biyolojik ve zihinsel dünyasına yerleşiktir. Çağdaş mukayese işi, dindarın biyolojik varlığını öne çıkarır ve onun yaşadığı her ortamda, din olgusunun sosyal aktiviteleri birbirine bağlayan bir gerçeklik olarak görüldüğünü ve dindar bile olsa insanın, biyolojik şartlarının gereği olarak çok yönlü faaliyetlerinin her yerde aynı olduğunu sergiler. Bu bağlamda görülecektir ki insan, ortak dinî fenomenlere sahip olarak doğası bakımından dinler arası ilişkilere uygun, onun yapısına uyumlu ve bu tür ortamları geliştirici ve olumsuzlukları giderici ve değiştirici özelliklerle donatılmıştır.

C. FENOMENOLOJİK YAKLAŞIM VE DİYALOĞA KATKISI

Dinler Tarihi ile dinlerarası diyalog, genel olarak dinî olanı "anlamayı" amaçlar. Diyalog katılımcıları, taraflar arasında meydana gelebilecek karşılıklı anlama işinin, "birincil elden öğrenmek", "bilmek", "tanımak", "dinlemek" "bilinen şeyleri pekiştirmek" ve "yaşananı gözlemlemek" ile mümkün olacağını kabul ederler. Bu noktada Dinler Tarihi'nin fenomenolojik yaklaşımı, diyaloga teorik açıdan katkı sağlayabilir.

Dinlerde ortaya çıkan olgu, tezahür, tecelli veya olaylar fenomenleri oluştururlar. Bu bakımdan bir dindeki düşüncelerin, fiillerin, adet ve alışkanlıkların hatta simgelerin her biri dinî fenomendir. Bu unsurları anlamak için bir yaklaşım tarzı geliştirilmiştir. Böylece genel fenomenolojide varlık hakkındaki rölatif fikirlerin paranteze alınması olarak anlaşılan epoche, dinî fenomenolojide, kişinin, başka bir dinin fenomenleri hakkında önceden oluşan rölatif değerdeki dinî kanaatlerini "askıya alması" şekline dönüşmüştür. Fenomenolojik yöntemde epoche, her hangi bir dine ait tüm fenomenlerin doğası, fonksiyonu, maksadı veya anlamı hakkında oluşan normatif kanaatlerin, ön yargıların veya önkabüllerin "paranteze alınmasını" ifade edecektir. Bir din hakkında araştırmacının sahip olduğu olumsuz tavırlar, epoche yöntemiyle askıya alınmak istenirken yine genel fenomenolojiden ödünç alınan empati devreye sokularak, kişinin incelemeye tabi tuttuğu dinin mensubunun yerine kendini koymak suretiyle, onun dindarlığını yani dinî duygu, düşünce ve amellerinin içyüzünü anlaması amaçlanır. Böylelikle empati yoluyla fenomenolog, mercek altındaki dindarların hayatına, pratiğine ve bakış açısına adeta onun yerindeymiş gibi bakarak derin öz bilgisine ulaşmayı gaye edinmektedir⁵¹.

Dinler Tarihi, tarihsel süreci dışlayıp fenomenleri dikey boyutla anlayan fenomenolojik bakış açısını, kendi tarafsızlık ve objektifliğinin şartlarından biri olarak kabul etmektedir. Epoche ve empatiyi farklı bir dinin fenomeniyiyle karşılaşma esnasında kullanacağı bir ön yöntem olarak gören bu yaklaşım, araştırmanın verimli olması için de eidetik vizyonu yani araştırmacının kişisel sezgisi yoluyla fenomenlerin esas anlamlarını sistematik bütünlüklerine zarar vermeden araştırıp ortaya çıkarma

⁵¹ Maurice Merleau-Ponty, "An Introduction to Phenomenology", *Phenomenology of Religion- Eight Modern Descriptions of the Essence of Religion*, ed. Joseph Dabney Bettis, London 1969, 5-30; Mustafa Ünal, *Din Fenomenolojisi*, Kayseri 1999, 75-80; James L. Cox, *kutsal ifade etmek din fenomenolojisine giriş*, çev. Fuat Aydın, İstanbul 2004, 38-75.

amacını güdecektir⁵².

Bu temel unsurlarıyla çağdaş fenomenolojik yaklaşım, en basitten en karmaşığa doğru dinlerdeki evrensel formları, yapı ve tipolojik unsurları ortaya çıkarmak için çaba gösterir⁵³. Bu oldukça fazla önemli bir anlama sorunudur. Epoche ve empatiyi devreye sokan klasik dönem fenomenolojiye yeni açılımlar getirmek isteyen çağdaş Dinler Tarihiçisi Jouco C. Bleeker, kendi fenomenolojisinde theoria, logos ve entelecheia olmak üzere üç temel öğeden bahseder. Buna göre fenomenlerde theoria öğesi, dünya üzerinde var olan tüm dinî olguların dinlerde ortaya çıkan farklı yönlerini anlamaya çalışmak demektir. Logos ise her dinin, dışardan görülmeyen ancak derinlemesine nüfuz edildiğinde ve bilimsel bir yöntemle araştırıldığında elde edilebilecek mantıksal bir düzene ve katı yasalara sahip olduğunu gösterir. Logos, aynı zamanda dinin bünyesine ait farklı unsurların nasıl interaktif bir ilişki içinde uyumluca işlediğini keşfeder. Son olarak entelecheia ise dinlerin statik olmadığını aksine kendi içinde gelişimler gösterdiğini bize öğretir. Buna göre dinin özüne yönelik ciddi bir gayret, özlerin üstünü örten dinamik tezahürleri bulmayı ve böylece öz- tezahür ilişkisini ortaya çıkarmayı amaçlar⁵⁴.

Dinler Tarihi'nde kutsal metinlerin çağdaş hermönetik yöntemlerle "anlaşılması" işini de fenomenolojik yaklaşım üstlenmektedir. Dindarların kendi kutsal metinleri, onları yorumlamaları, metinlere bağlı dinî yapıları anlamaları anlamlandırılmaları ve bu anlamlara göre dinî tecrübelerini sergilemeleri gibi konular, fenomenolojik yaklaşımın ilgi alanındadır. Bunu başarırken Dinler Tarihi, evrensel tek bir kültür yaratmaktan ziyade dinlerarası yakınlaşmalara katkı vermek istemektedir⁵⁵.

Mircea Eliade fenomenolojik yönteminde, dinin özünü anlamak için kutsal-profan ayırımı yaparken⁵⁶ William Cantwell Smith ise dinde asıl unsur olarak kişisel inancını ön plana çıkarır. Smith'in fenomenolojik yaklaşımına göre dindarın "dışardan biri için" anlaşılması güç olan, nesnel olarak tasvir edilemeyen bir din algısı vardır. Kişisel inanç, Smith'in kümülatif iman diye isimlendirdiği dinin özünü oluşturur. Böylece Smith'in anlama kavramı, formel dinden ziyade sübjektif dindar imanını anlamak üzerine yoğunlaşacaktır⁵⁷.

Neticede dinlerarası diyaloğun katılımcıları, karşılıklı anlamayı geliştirmek için fenomenolojik yaklaşımdan istifade edebilirler. Biz bu noktada her diyalog katılımcısına, karşı tarafı anlayabilmek için özgün bir fenomenolojik yaklaşım ortaya çıkarmasını tavsiye edebiliriz. Şöyle ki;

1.Genel olarak diyalog süreci içinde taraflar, ele aldıkları fenomenlerin "kendi yerinde" değerlendirilmesi gerektiğini anlayabilirler. 2.Böylece taraflar, din kavramının tek bir parçadan oluşmadığını, aksine sayılamayacak kadar çok detay içerdiğini ve bunların öz-tezahür ilişkisi içinde değerlendirilmesi gerektiğini kavrayabileceklerdir.

⁵² Eric Sharpe, "Din Fenomenolojisi", *Batı'da Din Çalışmaları*, der. çev. Ömer Mahir Alper, İstanbul 2002, 117-118.

⁵³ Ursula King, "Historical and Phenomenological Approaches to the Study of Religion", *Contemporary Approaches to the Study of Religion -I*, ed. Frank Whaling, Berlin- New York-Amsterdam 1984, 101.

⁵⁴ J. C. Bleeker, *Sacred Bridge Researches into the Nature and Structure of Religion*, New York 1963, 3-16.

⁵⁵ Ursula King, 113.

⁵⁶ Mircea Eliade, "Religion as Structure and Archtype", *Phenomenology of Religion- Eight Modern Descriptions of the Essence of Religion*, ed. Joseph Dabney Bettis, London 1969, 199-218.

⁵⁷ Wilfred Cantwell Smith, *The Meaning and End of Religion*, U.S.A. 1963, 139-150.

3.Yine taraflar, anlama işinin, sıradan bir ameliye olmadığını, aksine tipolojik tasniflere muhtaç bir mesele olduğunu idrak ederek, bir olgunun hangi din için merkezi, hangi din için tali bir konu olduğunu kolaylıkla "anlayabileceklerdir". 4.Bunun yanında taraflar, birbirleri ve dinî gelenekleri hakkında önceden oluşmuş olan ön yargıları, yanlış anlamaları, yanlış imaj ve kanaatleri, diyalog sürecinde epoche metodu kullanarak (askıya/ paranteze alarak) karşı tarafa kendini ifade etme fırsatı vererek -varsa- eski kanaatlerini düzeltme imkanına sahip olabilirler. 5. Bundan yola çıkarak taraflar, dinî fenomenlerin esas anlamlarını anlamak ve dindarının pratik hayatta bu fenomenleri nasıl uygulayabildiğini kavramak için empati ve eidetik vizyonu da devreye sokabilirler.

D. ANTROPOLOJİK YAKLAŞIM VE DİYALOĞA KATKISI

Dinler Tarihi'nin hem doğu, hem de batı insanına vereceği çok şeyin olduğu da-ıma vurgulanmaktadır. Özellikle yarım asırdan beri, dünya dinleri her yerde güç kazanmıştır. Hıristiyanlık, doğu dinleriyle yüz yüze gelmiştir. Din mensuplarının birbirlerini tanımalarında birinci derecede rolü, Dinler Tarihi sahasında ortaya çıkacak bilgiler oynayacaktır. Dinler arası diyalogların, dinlerarası işbirliklerinin, dinî tolerans ve hoşgörülerin arandığı ve bu hedef için çabaların sarfedildiği bir dünyada Dinler Tarihi, basit bir akademik saha olmaktan çıkmış, insanlığın temel sorunlarında etkin çalışması gerekli konularla uğraşan çok gerekli bir disiplin haline dönüşüvermiştir. Öyle ki Dinler Tarihi, günümüzün çoğulcu toplumlarında bilhassa dünyamızı ve böylece de kendimizi anlamamız için vazgeçilmez bir disiplin haline gelmiştir⁵⁸.

Çağdaş seküler antropolojiler, sosyo-kültürel hayat içinde insanı merkeze almak ister ve aynı zamanda kültürler arası karşılaşmaları, uygulamaları ve iletişimleri de konu edinir. Dinler Tarihi içindeki dinlere antropolojik yaklaşımda ise din, genel olarak kültürel bir sistem şeklinde algılanır. Bir başka deyişle din, amel edilen bir semboller bütünü olup insanda güçlü normlar ve motivasyonlar ikame eden, varoluşla ilgili aşkın kavramlar formüle eden, bu kavramlara kültürel elbiseler giydiren beşeri bir olgudur. Bu yaklaşımda anahtar terim, kültürdür⁵⁹. Çağdaş Din Antropoloğu Melfrod Spiro, dinin tanımını kültürler arası alışverişe uygun bir halde geliştirir. Ona göre din, kültürel açıdan insanüstü varlıklarla donatılmış ve yine karmaşık kültürel etkileşimlerden oluşan bir organizasyondur⁶⁰.

Antropolojik yaklaşım, kültür terimini, beşerin genel olarak kendi doğal alemini düzenleyip şekillendirdiği yol olarak tanımlar. Çünkü hiçbir cemiyet, nizam olmadan var olamaz. İnsanın elindeki nizam vericilik karakterine vurgu yapan din antropoloğu Levi-Strauss, kültürün tüm boyutlarının, bir nizamlar zinciriyle şekillendirilen benzer organize edici prensipler tarafından düzenlendiğini savunur. Sonuçta dinlere antropolojik yaklaşan bir Dinler Tarihiçi, kendi yaklaşımını farklı dinî geleneklere ait kültürler arasında bir iletişim süreci olarak kullanacaktır. Zira cemiyet geliştikçe,

⁵⁸ Mehmet Aydın, "Dinler Tarihinde Metodoloji Tartışmalarına Bir Bakış" *Dinler Tarihinde Metodoloji Problemleri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (İst.25-26 Haziran 2004)*, 1-15 (Basılmamış Tebliğ Metni), 2.

⁵⁹ Clifford Geertz, "Religion as a Cultural System", *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, ed. Michael Banton, London- New York 1969, 4-5; Jarich Oosten, "Cultural Anthropological Approaches", *Contemporary Approaches to the Study of Religion -II*, ed. Frank Whaling, Berlin- New York- Amsterdam 1984, 236-237.

⁶⁰ Melford Spiro, "Religion: Problems of Definition and Explanation", *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, ed. Michael Banton, London- New York 1969, 85-126.

kültürümüzün diğer kültürlere bakışı da değişip gelişecektir. Bu yüzden kültürlerarası ilişkiler, bu yaklaşıma göre diğer insanlarla yakınlaşmayı hem teorik hem de pratik alanda hızlandıracak bir karakterdedir. Yine bu yaklaşım, kültürlere bağlı olarak farklılıkların anlaşılıp izah edilmesine de somut imkanlar sağlayabilecektir. Zira bu farklılıklar ancak, dinlerle/öteki kültürlerle ilişkiye girmekle bilinebilir. Antropolojik yaklaşıma göre insanın dindarlığına zarar vermeyen kültürlerarası ilişkilerin en temel standartlarını yine din antropologları belirleyebilir⁶¹.

Çağdaş antropolojik yaklaşımın bir önemli özelliği de, dinleri aynı zamanda insanlar arası iletişim sistemleri olarak görmesidir; buna göre din, mesajlar ileten bir semboller sistemi olup, insanın, kendi kültürünü esas alarak farklı/dış dünya ile iletişimini sağlar. Bu noktada insan, hem dış dünyanın entegral bir parçası hem ondan bağımsız hem de onunla işbirliği içinde önemli bir taşıyıcı araç olabilir. İlettiği sembollerle insanın din kültürü, somutlaşıp berraklaşarak diyalog ve iletişim için uygun bir model haline dönüşür. Dinleri birer iletişim sistemi gören bu anlayışta, büyük dinî gelenekler- söz gelişi Hıristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm- daima dış dünya ile iletişim kurmaya insanı davet eden örnek gelenekler olarak görülürler. Bu büyük geleneklerde dış dünya, dinî iletişimin en önemli parçası olup dindar insan, ibadet ve benzeri pratiklerle bezenmiş dinî beden dilini (gestures), kelime ve kavramlarını (mesela öğreti ve dogmalarını), erkek-kadın ayırımına dikkat eden cemiyet görüşünü, iman, tevekkül, umut, pişmanlık, korku ve mutluluk gibi duygularını ve son olarak şekiller, renkler, binalar, sesler, müzikal işaretler şeklinde ortaya çıkan diğer tüm sembollerini, aktarılacak mesaj olarak kullanır ve bunları dış dünyaya sokar⁶².

Antropolojik yaklaşımın katkısı, diyaloğun pratik alanı olan ve kültürler arası yakınlaşmaları öne çıkaran çoğulcu ortamlarda daha fazla hissedilebilecektir. Teoriden ziyade uygulamalı yakınlaşmaları ifade eden bu diyalog alanı, farklılıkların bir arada bulunmasını ve pratik işbirliklerini ifade ettiği için aynı zamanda kültürlerarası meydan okumalara da açık olabilir. Bu diyalog ortamı, kurumsal olmayan karşılaşmaları da kapsayabildiğinden; burada farklı dinlerden insanlar, paylaştıkları ortak bir sosyal çevrede çoğulculuk anlayışı içinde hayatın ortak yönlerini veya adalet, barış, insan hakları gibi sosyal ciddi meseleleri birlikte çözümlenmenin yollarını arayabilirler⁶³. Taraflar, aynı zamanda aile, okul, siyaset, ticaret ve benzeri insan hayatını konu alan gündelik işleri de konuşabilir ve ortak hareket edebilirler. Bu ortamda insanların dinden bahsetmesi de şart değildir⁶⁴. Bu karşılaşmalar, taraflar arasındaki karşılıklı hizmeti yayması ve bir iyi niyet ve samimiyet alış-verişi olması açısından, hayatın "insani" yönünü ortaya koyacaktır⁶⁵.

Bunların yanında birlikte yaşam diyaloğunun en önemli faydası, farklı kültür-

⁶¹ Jarich Oosten, 262.

⁶² Carl -A Keller, " Religions As System of Communication A Reappraisal of An Anthropological Approach", *Current Progress in the Methodology of the Science of the Religions*, ed. Witold Tyloch, Warsaw 1984, 118-123.

⁶³ *Guidelines on Dialogue With People of Living Faiths and Ideologies*, Geneva 1990, VII; "The Twelfth Lambeth Conference of The Anglican Communion (16 July -8 August 1988)", *Islamochristiana*, sy.15 (1989), 203; Leonard Swidler, "The Dialogue Decalogue, Ground Rules for Interreligious Dialogue", *Current Dialogue*, (Summer 1983), 9.

⁶⁴ Kimball, a.g.e., 89; Francis Arinze, *Meeting Other Believers*, Herefordshire 1997, 6.

⁶⁵ Michael L. Fitzgerald, "Towards the Jubilee of the Year 2000: Gospel and Interreligious Dialogue, Part I", *Interreligious Dialogue: Forms and Expressions for Mission*, 1996, 6.

lerden gelen muhtelif dinlere mensup insanların diyalog vasıtasıyla kültürler arası alışveriş ortamına girebilmeleridir. Dini çoğulculukta sosyo-ekonomik şartların ve kültürlerin çeşniliği, beraber bulunmayı ve karşılaşmayı hatta yaşamayı zenginleştirebilir⁶⁶. Bunun için birlikte yaşam diyalogu daha gerçekçi ve daha verimli olabilmek için ampirik ve çıkarıcı ifadelerle sınırlandırılmamalı, aksine her katılımcının kültürünün ana merkezindeki değerlerini de taşımalıdır⁶⁷. Çünkü kültürler arası ilişkiler, taraflar arasındaki birliktelikleri daha sağlam bir zemine ve ortak noktalara götürebilecek güçtedir. Zaten günümüzde fiziki mesafelerin çok azaldığı, özgün kültürel ve ulusal sınırların ortadan kalkmış görüldüğü çoğulcu ve küresel bir dünyada farklı geleneklere mensup insanlar, karşı karşıya değil yan yana yaşamayı öğrenmelidirler⁶⁸.

Neticede antropolojik yaklaşım, incelemeye aldığı dindarın alem algısı, çoğulcu bir toplumda diğerlerine bakışını veya sosyo psikolojik ve kültürel ilişkilerini yapılandırarak, kültürleri ve insan (homo sapiens) olarak dindarları merkeze yerleştiren pratik diyalog çabalarına yapıcı katkılar sağlayabilir.

SONUÇ

Dünya üzerindeki insanların üçte ikisinin farklı dinlere mensup insanlarla beraber yaşadığı bir zamanda dinlerarası diyalog gittikçe önemsenmektedir. Bu bağlamda normatif olmayan bir düşünceyi esas alan, antropolojik verileri oldukça önemseyen ve insanlığın dinî tecrübesini bilimsel olarak değerlendiren hatta dinler arası ilişkilerde adeta bir hakem görevi yüklenmeye çağrılan Dinler Tarihi önemli bir disiplindir.

Bu bakımdan günümüz Dinler Tarihi (Religionswissenschaft), kendini beşeri (humanitas) bir bilim dalı olarak anlar ve farklı dinlere mensup insanlar arasında meydana gelen çok boyutlu ilişkilere açık bir teorik çerçeveye dinleri tarihsel süreçleri içinde mukayeseli, fenomenolojik ve antropolojik açılardan ele alır. Klasik dönemden itibaren Dinler Tarihi, dinlerin çoğulculuğuna ve dinlerarası yakınlaşmalara yönelik araştırmalar yapmaktadır. Bu disiplin, günümüzde çok gelişmiş teorik bileşenlere sahip (composite) ve daha çok özgün mahalli kurumsal ve yerel kültürel geleneklere ağırlık veren disiplinlerarası bir bilim olarak bu konuda öncülüğünü sürdürmektedir. Bir yönden dinlerarası ilişkiler bilimi olan ve din olgusunu çoğul olarak algılayan bu disiplinin ortaya koyduğu ürünler, dinlerarası ilişkileri konu edinen diyalog için önemli sayılabilir. Bu bağlamda Dinler Tarihi'nin dinlerarası diyaloga teorik katkılarını şöyle sıralayabiliriz;

1. Dinler Tarihciler kendi metodolojisinin yardımıyla dinlerin çoğulculuğunu değerlendirmekte, tarih boyunca sürdürdükleri olumlu veya olumsuz tüm ilişkileri ortaya çıkarmak istemekte, bunun yanında dindarların yakınlaşma ve uzaklaşma faaliyetlerini dikkatle izlemekte, yorumlamakta ve akademik bakış açısıyla elde ettiği sonuçları, insanların genel menfaatine uygun bir tarzda doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Bu objektif, tarafsız ve bilimsel veriler, dinlerarası diyalog katılımcılarına çok yararlı malzemelerdir.

2. Dinlerarası diyalog, dinlerin tarihsel süreçlerine ilgi duyan, onları kendi aralarında mukayese eden, tipolojik kategorilere ayırıp tasnif eden ve fenomenlerin derin

⁶⁶ Abdul-Aziz Kamel, "Culture and Religion", *Islamochristiana*, sy.13 (1987), 40.

⁶⁷ Abdurrahman Küçük, a.g.m., 34.

⁶⁸ Ö. Faruk Harman, "İslam ve Diğer Dinler," a.e., 82.

anlamalarını ortaya çıkarıp bağlamalarını yorumlayan ve din olgusunu tekil, dinleri çoğul olarak değerlendiren Dinler Tarihi'nin desteğine ihtiyaç duymalıdır.

3. Çağdaş Dinler Tarihi metodolojisinin geleceği, insani değerleri esas alan ilişkiler başta olmak üzere dindarlar arasındaki yakınlaşma, yardımlaşma ve birlikte yaşamayı artıran temeller üzerine bina edilmiştir. Diyalog tarafları, gelecek yüzyıllar içinde bu disipline kayıtsız kalamayacak ve ondan azami ölçüde faydalanacaklardır.

4. Dinler Tarihi metodolojisi, dinlerarası diyalog sürecinin işleyişine hem katkı sağlayacak kapasitede hem de yetkidedir. Nitekim Dinler Tarihi'nin yeni mukayesecilik yaklaşımı, genel olarak dinlerarası yakınlaşmaların etkisinde ortaya çıkmıştır ve diyalogun taraflarını bir araya getirecek ortak faktörleri belirlemede önemli açılımlar üretir. Söz gelişi ortak faktör kuramıyla bu yaklaşım, dindarların değer verdiği ortak unsurları bağlarından koparmadan incelemekte, mukayese edilen değerlerin tam olarak anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Yine bu yaklaşım, bilhassa insanlara ait yerel kültürel değerlere vurgu yaparak onların "yerinden" anlaşılmasını sağlamakta ve birlikte yaşamayı kolaylaştıran kültürlerarası ortak değerlerin bulunmasına imkan vermektedir. Bu yaklaşımın verdiği olumlu sonuçlarla görülecektir ki dini ne olursa olsun insanoğlu, doğası gereği, dinler arası ilişkilere uygun, onun mahiyetine uyumlu ve bu tür ortamları geliştirici, olumsuzlukları giderici özelliklerle donatılmıştır.

5. Dinlerarası diyalogun öngördüğü tarafların birbirini anlama işi, kesinlikle fenomenolojik yaklaşıma ihtiyaç duyacaktır. Taraflar, bu yaklaşımla, farklı bir dini anlama işinin, sıradan bir şey olmadığını aksine tipolojik tasniflere ve kategorik prensiplere muhtaç olduğunu kavrayabilirler. Böylece taraflar, birbirleri ve dinî gelenekleri hakkında önceden oluşmuş olan ön yargıları, yanlış anlamaları, yanlış imaj ve kanaatleri "gerçek ortaya çıkana kadar" diyalog sürecinde epoche metodu kullanarak (askıya/paranteze alarak) düzeltme imkanına sahip olabilir aynı şekilde, empati ve eidetik vizyonla birbirlerini anlamayı ve anlaşılmayı pekiştirebilirler.

6. Dinler Tarihi içinde insan ve onun dinî kültürünü esas alan antropolojik yaklaşım, dinleri kültürel sistemler veya birer insanî iletişim sistemleri olarak görmekte ve onları genel antropolojik verilerden yararlanarak değerlendirmektedir. Buna göre dinler, amel edilen bir semboller bütünü olup insanda güçlü normlar ve motivasyonlar ikame eden, varoluşla ilgili aşkın kavramlar formüle eden, bu kavramlara kültürel elbiseler giydiren beşeri olgulardır. Dinlerarası ilişkiler ise kültürel sistemlerin ve onların iletişim araçlarının karşılaşması demektir. Sonuçta bu yaklaşımda anahtar terim, insana ait kültürdür. Bu yüzden kültürlerarası ilişkiler, bu yaklaşıma göre, diğer insanlarla yakınlaşmayı hem teorik hem de pratik alanda hızlandıracak bir karakterdedir. Diyalog, kültürleri esas alan konularda bu yaklaşıma ihtiyaç duyabilir. Zaten antropolojik yaklaşıma göre dindarın dindarlığına zarar vermeyen iyi ilişkiler üzerine inşa edilmiş her türlü kültürlerarası ilişkinin en temel standartlarını yine din antropologları belirleyebilir. Bunun yanında çoğulcu toplumlar içindeki diyalogun çekince ve kaygıları ancak antropolojik yaklaşım yardımıyla ortaya çıkarılıp anlaşılabilir.